

Fazlurrahman'ın Hayatı, Eserleri, İslam Düşüncesine Etkileri

Hamdullah Tan

MEB Eğitim Yöneticisi

hamdullahtan@gmail.com, ORCID:0009-0009-8319-9783

Özet

Bu çalışmada Fazlurrahman'ın hayatı, eserleri, İslam düşüncesine etkileri incelenecektir. Fazlurrahman, İslam düşüncesinde geleneği modern hayata yansıtma anlayışını benimseyen çağdaş düşünürlerden birisidir. Aldığı ilmî eğitim, Doğu ve Batı kültürüne vakıf olmasını sağlamıştır. Ona göre İslam düşüncesinin temel sorunu, vahyin ruhuna uygun rasyonel çözümler ve bu çerçevede yeni bir metot eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Ona göre çözümün kaynağı akıl ve Kur'an'dır. Tefsir, kelam, hadis ve felsefe alanında kaleme aldığı eserlerinde dini ve felsefi görüşlerini bu bakış açısıyla ele almıştır. Bu çalışma, vahiy kaynaklı din ve akıl kaynaklı felsefeye ilişkin Fazlurrahman'ın görüşlerini ele almaktadır. Onun konuya ilişkin eserleri incelenerek Tanrı, insan, evren, akıl, vahiy ve ruh gibi dini-felsefi kavramlara bakış açısı ve İslam felsefesine katkısı ortaya konulmuştur. Çalışma kapsamında yararlanılan ve atıf yapılan kaynaklar ayrıca metin içerisinde gösterilmeyecek olup kaynakçada verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fazlurrahman, Din, İslam Felsefesi, İslam Düşüncesi

Fazlurrahman's Life, Works, Effects on Islamic Thought

Abstract

In this study, Fazlurrahman's life, works and their effects on Islamic thought will be examined. Fazlurrahman is one of the contemporary thinkers who adopts the understanding of reflecting tradition to

modern life in Islamic thought. The scientific education he received has enabled him to become familiar with Eastern and Western culture. According to him, the main problem of Islamic thought stems from the lack of rational solutions in accordance with the spirit of revelation and a new method within this framework. According to him, the source of the solution is the mind and the Qur'an. In his works written in the field of tafsir, kalam, hadith and philosophy, he has dealt with his religious and philosophical views from this point of view. This work deals with Fazlurrahman's views on religion based on revelation and philosophy based on reason. By examining his works on the subject, his perspective on religious-philosophical concepts such as God, man, the universe, reason, revelation and spirit and his contribution to Islamic philosophy were revealed. The references used and cited within the scope of the study will also not be shown in the text and will be given in the bibliography.

Key Words: Fazlurrahman, Religion, Islamic Philosophy, Islamic Thought

Giriş

Fazlurrahman sistemli düşünüşe sahip bir mütefekkir olarak karşımıza çıkmaktadır. Ona göre, İslam dünyasının 20. asırda içine düştüğü sıkıntılı durum İslami ilimlerin yenilik anlayışından uzak olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla onun düşünce sisteminin esasını İslami ilimlerde yenilik anlayışının teşkil ettiği söylenebilir. Bu bağlamda ona göre, tefsir ilminin yenilenmeye ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sorunlarımıza yönelen Kur'anî bakışımızda da tecdide ihtiyaç duyulmaktadır.

İslam'ın ilk asırlarında olduğu gibi günümüzde de Kur'an yorumlanmalıdır. Ardından Kur'an'dan çıkarılan genel prensipler günümüz meseleleri ile bütünleştirilerek ele alınmalı ve sorunlar bu zaviyeden hareketle çözüme kavuşturulmalıdır.

Aksi halde ne sorunlar anlaşılabilir ve ne de onlara uygun çareler ortaya konulabilecektir. Bu yolda ilerlerken yaşadığımız devrin şartları öncelikli olarak dikkate alınmalıdır. Bir diğer ifadeyle ictehad müessesesi yeniden çalıştırılmalıdır. Bu ifadeler, İslami ilimlerde günümüz meselelerine de eğilen yeni bir bakış açısının düşünce boyutundaki tespitleridir.

Fazlurrahman, geleneksel İslam anlayışını eleştirdiği bir yazısında geleneksel anlayışın hem yeniden canlandırılması, hem de ıslah edilmesi gerektiğini ifade ederek düşüncelerini şöyle dile getirir:

“İslam neredeydi? Babamın bana öğrettikleri İslam değil miydi? Babam bana on dört asırlık bir geleneği sadece aktarmıştı. Benim bir takım soru ve bu yolda doğan şüphelerim de bu İslam geleneğinin bazı önemli noktalarına yönelik olarak ortaya çıkmıştı.

Bir zaman sonra her ne kadar Müslümanlar inançlarının hukuki ve manevi değerlerinin Hz. Peygamber'e indirilen vahyi içeren “Kur'an'a dayandığını iddia etseler de Kur'an'ın geleneksel hiçbir öğrenim boyutunda tek başına öğrenilmeyip sürekli tefsirlere bağlı olarak öğretildiğini fark ettim.

Peygamber'in hayatı ile birlikte bizzat Kur'an'ı incelemem, onun içeriğini ve maksadını kavramada bana yeni bir derinlik kazandırdı. Böylelikle kendi geleneğimi yeniden değerlendirme imkânına kavuştum.

Bundan hemen sonra geleneklerin, kendi devirlerindeki büyük şahsiyetlerin ve düşünürlerin yaratıcı faaliyetleri için birtakım kalıplar sağladıklarından dolayı yaşayan dinler için önemli olduğuna, ancak bu geleneklerin kendilerini insanlığın geri kalan kısmından fiilen tecrit ettiğine inanmaya başladım. Netice olarak, bütün dini geleneklere sürekli yeniden hayatıyet kazandırması ve ıslah edilmesi gerektiği inancını taşımaktayım.”

Anlaşılan o ki Fazlurrahman salt gelenekçi bakış açısından sıyrılarak meseleleri yeni bir ele alış biçimiyle yorumlayıp değerlendirmeye ve İslam anlayışının böylece oluşturulmasına daha ziyade önem vermektedir. Onun amacı gelenekten yola çıkarak bu geleneğin modern dünyada ıslah edilmiş bir şekliyle çağımıza sunmaktır.

Hayatı

Asıl adı Muhammed Fazlu'r-Rahman el-Ensarî el-Kadirî olan Fazlurrahman 21 Eylül 1919 yılında, günümüz Pakistan'ının Kuzey-batısındaki Hazara şehrinde dünyaya geldi.

Aile silsilesini Hz. Peygamber'in ashabından, misafirperverliği ile bilinen ve Hz. Peygamber'in hicret sonrasında evinde misafir olduğu Halit el-Ensari'ye kadar götürülenler bulunmaktadır.

Babası Mevlana Şehabeddîn Diyubend'dir. Babası, devrinin tanınmış âlimlerinden İslami ilimleri öğrenmekle birlikte çağdaş eğitime dini yönden sıcak bakmayan gelenekçi bakış açısıyla ele alan

âlimlerin tersine İslâmiyet'in çağdaş dünyaya ayak uydurması gerektiğini savunduğu nakledilmektedir. Fazlurrahman da ilk din eğitimini, babasının yanında Pakistan'da Molla Nizamuddin tarafından geliştirilen (ö. 1747) ve "ders-i nizâmî" olarak bilinen medresede almıştır.

Akademik eğitimiyle birlikte manevi olarak da kendisini geliştiren Fazlurrahman'ın manevi ve tasavvufî tedrisatı mürşidi olan Mevlana Sıddîk ile başlamıştır. Bu kişi bir gün Fazlurrahman'a Hristiyan bir rahibin İslam'ı kötöleyen bir makalesini gösterir. Fazlurrahman, hocasından bu yazıya cevap yazmak için izin ister ve henüz lisans döneminde olduğu bu yıllarda ilk fikri mücadelesi adına bu İslam karşıtı yazıya bir mukabil cevap yazar.

1936 yılında Mevlana Sıddîk'in kızıyla evlenir. Bir süre sonra Mevlana Sıddîk Fazlurrahman'ı Kadiriyye, Ciştiyye, Nakşibendiyye, Sühreverdiyye, Şaziliyye silsilelerinde müridi olarak kabul ederek ona icazet vermiştir. Bu durum, Fazlurrahman'ın gerek İslami ilimlerde gösterdiği yetkinliği gerekse farklı tasavvufî ekollerdeki derinliğini gösteren bir hususiyet olarak ön plana çıkar.

1940 yılında Pencap Üniversitesi Arapça bölümünden mezun olan Fazlurrahman 1942 yılında aynı üniversitenin araştırma görevlisi olur. İbn Sîna'nın Necât adlı eserinin "Nefs" bölümü üzerine kaleme aldığı doktora çalışmasına, 1946 yılında gittiği İngiltere'nin Oxford Üniversitesi'nde devam etmiştir.

Bu çalışmayı almasının amacı, ihmal edildiğini düşündüğü İslam felsefesi alanında uzmanlaşmaktır. Tez çalışmasının tahlili ve çevirisi için Grekçe ve Latince, Batı felsefesini öğrenmek için de Fransızca ve Almanca lisanlarını öğrenerek Avicenna's Psychology adlı doktora tezini 1949'da tamamlamıştır.

Prof. H.A.R. Gibb danışmanlığında doktorasını tamamlayan Fazlurrahman, bu tarihten sonra Oxford Üniversitesi'nde Fars Medeniyeti ve İslam Felsefesi dersleri vermeye başlamıştır. Dolayısıyla onun Batı ve Doğu dillerindeki vukufiyetinin yanı sıra İbn Sina çalışmasıyla sonuçlanan felsefi eğitiminin bu görevlendirmede etkili olduğu söylenebilir.

Fazlurrahman'ın tez çalışmasını hazırlarken, Aristocu Müslüman filozofların psikolojisini oldukça dikkatli incelediği görülmektedir. Meşşailerin peygamberlik anlayışıyla geleneksel anlayışın temsilcileri olan Gazalî, Eş'arî ve İbn Teymiyye gibi düşünürlerin peygamberlik görüşleri arasındaki uyumsuzluğu fark eden Fazlurrahman'ı ne filozofların felsefi peygamberlik anlayışı ne

de geleneksel peygamberlik anlayışı tatmin etmiştir. Bu konuda kendi metodolojisini oluşturmuştur.

Ona göre: “herhangi bir görüş Kuran ile Sünnet’ten bir bütün olarak istihraç ve istinbat edildiği oranda gerçekten İslami olacaktır.” Bu da ona göre, doğrunun “gerçek İslamilik ölçütü” dediği bu bakış açısında bulunacaktır. Bu durum, Fazlurrahman’ın İslami görüşlerini Kur’an merkezli yeni bir bakış açısıyla ele almaya başladığını göstermektedir.

Fazlurrahman 1950 yılında İngiltere Durham Üniversitesi öğretim üyeliğine tayin edilir. Orada İran kültür ve medeniyeti ve İslam felsefesi dersleri vermiştir. Bu dönem içerisinde o, İslam felsefesi üzerine yoğunlaşarak Ebu’l-Hasan Eşari, Farabi, İbn Sina ve Gazzali gibi İslam filozoflarına daha yakından ve derinlemesine eğilmiştir.

1958 yılında Kanada’da Montreal McGill Üniversitesi’nde Institute of Islamic Studies bölümünde dersler vermeye başlamıştır. Ancak onun bu dönemde klasik İslam felsefesi çalışmalarını ara vererek İslam dünyasında tartışılan meselelere yöneldiği görülmektedir. Bir diğer ifadeyle onun, İslam geleneğinde tartışma konusu yapılan hususlardan ziyade modern dünyanın tartıştığı meselelere cevap verme eğiliminde olduğu söylenebilir.

Ayrıca 1958 yılında İslam adına yaptığı çalışmalar bağlamında Fazlurrahman’ın farklı ve çeşitli Müslüman tebliğ organizasyonu kurumlarını “World Federation of Islamic Mission (Dünya İslam Tebliği Federasyonu)” adı altında Pakistan’ın Karaçi şehrinde birleştirdiğini görüyoruz.

Fazlurrahman resmi olarak 1961 yılına kadar McGill Üniversitesi’nde çalışmıştır. Ancak aynı yıl Pakistan Hükümeti’nin davetiyle tekrar ülkesine dönerek Karaçi’de İslami Araştırmalar Enstitüsü’nde bir yıl boyunca eğitim faaliyetlerine iştirak etmiştir. Bu dönemden sonra kaleme aldığı çalışmalarında onun İslam toplumunun güncel meselelerine dikkat çektiğini görmekteyiz.

Fazlurrahman Karaçi’de bulunduğu dönemde bir yandan ülkesindeki karışıklıklarla mücadele etmiş, diğer yandan fikirlerini ilim yoluyla yaymaya da çalışmıştır. Bu dönemde gelenekçi anlayışa karşı verdiği mücadeleyi, “Eyyub Han Döneminde Bazı İslami Meseleler” adlı makalesinde dile getirmiştir. Ancak ona göre Pakistan o yıllarda henüz Müslümanlarına “şok tedavisi” yapacak fikirleri dinlemeye hazır değildir.

1968 yılına gelindiğinde yayınladığı İslam adlı eseri ile neredeyse İslam düşünce tarihiyle hesaplaşmaya girişen Fazlurrahman, Pakistan’da büyük bir infial uyandırmıştır. Dönemin bazı

siyasetçileri, devlet başkanı Eyyub Han üzerinde büyük tesiri olan Fazlurrahman'ı hedef alarak eserinde ifade ettiği bir cümlesinden hareketle öldürülmesi gerektiği fikrini yayarlar.

Bu gibi olayların ardından Fazlurrahman Pakistan'dan ayrılarak Amerika'ya gitmiş ve önce California Üniversitesi'nde ardından ise Chicago Üniversitesi'nde İslam düşüncesi alanında derslerini sürdürmüştür. Bu noktada, içinde bulunduğu fikrî ortamın onun düşüncelerine henüz hazır olmadığı anlaşılmaktadır.

Fazlurrahman vefat ettiği 26 Temmuz 1988'e kadar Chicago Üniversitesi'nde akademik faaliyetlerine devam etmiş ve pek çoğu İslam ülkelerinden gelen öğrencilerine ders vermiştir. Hayat hikayesine bakıldığında onun felsefi ve kelami meselelere yeni bir bakış açısı getirmeye çalışan bir düşünür olduğu anlaşılmaktadır.

Eserleri

Fazlurrahman'ın 11 kitabı bulunmaktadır. Bunlardan on tanesi hayattayken bir tanesi ise ölümünden sonra basılmıştır. Eserleri şunlardır:

Avicenna's Psychology (İbn Sina'da Psikoloji): Fazlurrahman'ın doktora tezidir. İbn Sina'nın Kitâbun-Necât'ının "Nefs" bölümünün tenkitli neşridir. Tezinde Aristo ve Farabi gibi filozofların konuyla ilgili görüşlerini karşılaştırmıştır.

Prophecy in İslam: Philosophy and Orthodoxy (İslam'da Nübüvvet: Felsefe ve Gelenek): Kendi düşünce hayatının oluşumunda oldukça etkili olduğunu belirttiği bu eserinde, İslâm tarihi sürecinde İbn Hazm, Gazâlî, Teymiyye, Farabi ve İbn Sina gibi filozof ve kelimcilerin peygamberlikle ilgili görüşlerini incelemiştir.

Avicenna's De Anima (İbn Sina'nın Kitabı'n-Nefs'i): İbn Sina'nın "Kitabu'ş-Şifa" adı eserinin "Kitâbü'n-Nefs" kısmının tenkitli neşriden ibarettir.

Islamic Methodology in History (Tarih Boyunca İslami Metodoloji Sorunu): Bu çalışma, 1962-1963 yıllarında sünnet, içtihat, icma, hadis ve sosyal değişim gibi konulara yer verdiği İslami Araştırmalar Enstitüsü Islamic Studies adlı çalışmada yayınladığı makaleler ile birlikte "Sonraki Asırlarda İctihad" adlı eserinin birleşiminden oluşmaktadır.

Fazlurrahman'ın Hayatı, Eserleri, İslam Düşüncesine Etkileri

İslam (İslâm): Fazlurrahman'ın, İslâm düşüncesinde en çok ses getiren eseridir. İslâm hakkında aydınlatıcı, yorumlayıcı ve tanımlayıcı bilgiler verilen çalışmada muhatap alınan zümrenin Müslümanlar olduğu görülmekte ve İslam dininin Müslüman dünyaya yeniden tanıtılmasını amaçlamaktadır.

Letters of Shaikh of Ahmad Sirhindi (İmam Rabbanî'nin Mektubat'ı): Eserde İmam-ı Rabbani'ye ait bazı mektuplarına yer verilmiştir.

The Philosophy of Molla Sadra (Molla Sadra'nın Felsefesi): Molla Sadra'nın felsefi düşünce sistemine yönelik eseridir.

Major Themes of the Qur'an (Ana Konularıyla Kur'an): Kitabın yazılış gayesi, Kur'an'ın Allah, insan ve cemiyet konularına ilişkin ifadelerini ana hatlarıyla açıklamaktadır. Bu eserde Fazlurrahman Kur'an'ın bilinen anlamıyla şefaati kabul etmediğini ve "Kur'an'ın bütüncül yapısının şefaate karşı bir tavır sergilediğini savunmaktadır. Yine ona göre Kur'ân insanı bir bütün olarak ele alarak hiçbir zaman ruh-beden ayrımı da yapmamaktadır. Bu düşünceler İslam dünyasında genellikle aykırı olarak ele alınan ve ötekileştirilen bir düşünce yapısını yansıtmaktadır.

Fazlurrahman'ın bu eseri, Kur'an'ın temel fikir ve doktrinlerini sistemli bir biçimde sunarak; Allah, insan, tabiat ve hayata ilişkin Kur'anî bakış açısını ortaya koymaktadır.

Islam and Modernity: Transformation of an Intellectual Tradition (İslam ve Çağdaşlık: Fikri Bir Geleneğin Değişimi): Eser, Fazlurrahman'ın İslam eğitim tarihi hakkındaki görüş ve değerlendirmelerini içeren bir eğitim tarihi çalışmasıdır.

Health and Medicine in the Islamic Tradition (İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp): İslam düşünce literatüründeki sağlık ve tıpla ilgili kavramları tanımlayan eser, Müslümanların tıp ilmine yaptıkları katkılardan bahseder.

Revival and Reform in Islam: A Study of Islamic Fundamentalism (İslam'da İhya ve Reform: Bir İslam Fundamentalizmi İncelemesi): Ölümünden sonra basılan bu eserde, ilk firkalar ve sünni ortodoksinin oluşumu, siyaset ve tasavvuf, erken devir Orta Çağ'da reform; sufi reform ve Gazali'nin rolü, geç devir Orta Çağ'da reform ile Hindistan'da reformcu düşünce gibi konuları içermektedir.

Kaynaklar bütün bu sözü edilen çalışmalar dışında Fazlurrahman'ın 100'e yakın kitap, makale,

ansiklopedi maddesi ve kitap tanıtımı çalışmalarının bulunduğunu kaydetmektedir. Burada söz konusu çalışmaların ayrıntılarına girilmeyerek genel anlamda İslam dünyasında ön plana çıkan eserleri kısaca tanıtılmıştır.

Düşünce Sistemi ve Etkileri

Fazlurrahman'a göre klasik İslâm usulü yetersiz olup yeni bir metodoloji geliştirilmelidir. Geleneksel ilim usulünü modern eğitimde öğrendikleriyle karşılaştırdığında arada birtakım çelişkiler olduğunu fark eden Fazlurrahman'ın bakış açısının, genelde İslâm metodolojisi özelde ise hadis ve sünnet ile ilgili yorum ve görüşlerinde geleneksel anlayış ile büyük ölçüde uyumsuzluk ortaya çıktığını söylemek mümkündür.

Bu noktada onun, tarihsellik ve gelenekçilik bakış açısından kurtularak dinamik bir din anlayışı sunmaya çalıştığı görülmektedir.

Fazlurrahman'ın klasik modernizm alanının Ortadoğu kanadıyla ilgili en geniş çalışmayı yapan Hamilton Gibb'den etkilendiği bilinmektedir. Nitekim Gibb, 1945 yılına kadar uzanan İslami modernist döneme şu eleştirilerde bulunmuştur:

Modernistler, öncelikle başarının sosyal tekâmül ile toplumun derin psikolojisi arasında kurulması gereken bir dengeye bağlı olduğunu kavrayamamışlardır. İkinci olarak, onlar bilimsel yaklaşımın en belirgin niteliği olan tarihi tenkit metodunu ihmal etmişlerdir. Bu metodu İslamî malzemeye uygulayan şarkiyatçı düşünörlere de şüpheyile yaklaşmışlardır.

Metot yokluğu, onları kendi tarihlerine ait başarıları abartmaya götürmüş, bu arada Batı tarihini anlamaktan da mahrum kalmışlardır. Üçüncü olarak, onlar Batıyı bir bütünlük içerisinde görekerek değerlendirmemişlerdir. Örneğin Batı'ya ait rasyonalizmden çok az etkilendikleri halde, milliyetçilikle ilgili olması yönünden Batı romantizmi etkisi altına girmişlerdir.

Fazlurrahman'ın da aynı paralelde yeni bir metot ve bakış açısıyla Batı düşüncesinin geçirdiği aşamaları da göz önünde bulundurarak meselelere modernist bir yaklaşım sunduğu anlaşılmaktadır.

Fazlurrahman'ın düşünce sisteminin oluşmasında önemli bir yer tutan H.A.R. Gibb'e göre, İslâm

dünyasının modernleşme sürecinden önceki dönemi bütünüyle durgunluk ve çöküş devri olarak nitelenemez. Bu zaman diliminde görülen gelişmeler, modern İslâm düşüncesini doğrudan etkilemiştir.

Ona göre bu süreçteki canlılığın nedeni, daha önce tasavvuf ile “Sünnîlik” arasında kurulan bir tür dengenin tasavvuf lehine bozulmasıyla ortaya çıkan tepkilerdir. Gibb'e göre, Vehhâbîlik bu tepkilerin doğurduğu oluşumlar için bir model harekettir.

Gibb'in Vehhâbî anlayışı Hanbelî mezhebinin doğal bir sonucu olarak nitelendirmesi ve bu bağlamda üstü kapalı bir şekilde 18. asır tecdit hareketlerini Hanbelî tavrın Vehhâbîlik'te tecessüm ederek yaygınlaşması olarak yorumlaması hatalı bir yaklaşım olarak görülmektedir.

Görünüşe bakılırsa Gibb'in tespitleri çerçevesinden hareket eden Fazlurrahman da, 1950'li yıllarda görülen tecdit hareketleriyle “Müslüman modernizmi” arasında bir halef-selef ilişkisi olduğunu vurgular.

Fazlurrahman bütün tecdit hareketlerini tanımlayan kavramlar geliştiren ve bu hareketleri bir İslâm medeniyeti tarihi yorumu içinde harmanlamaya çalışan ilk müelliftir. Fazlurrahman, Gibb'in modern dönem öncesi tasavvufun oluşturduğu tepkinin Vehhâbîlik benzeri akımların ortaya çıkmasına neden olduğu iddiasını İslâm medeniyet tarihinin neredeyse bütününe yayar.

Fazlurrahman'a göre tasavvuf geleneğini “çok daha Sünnî” bir çizgiye taşıyan neo-sûfizm, modernleşme öncesinde tecdit hareketlerine temel içeriklerini kazandırmıştır. Neo-sûfizm tabiriyle günümüze kadar devam eden bir tasavvuf tarihi tartışmasını başlatan Fazlurrahman, tecdit hareketlerinin çıkış nedenini İslâm dünyasının siyasî, ekonomik ve toplumsal meselelerine çözüm bulma arayışı olduğunu ifade eder.

Dolayısıyla her iki düşünürün de İslam'da tecdid hareketlerini tasvib ederek Müslüman modernizmini tesis etme gayreti içerisinde oldukları söylenebilir.

Fazlurrahman'a göre tefsir, Kur'an'ı anlama üzerine çalışan en önemli disiplindir. O, Müslümanların Kur'an'ı gereği gibi anlamalarında bir usûle yani metoda ihtiyaçları olduğunu vurgular. Bu çerçevede tefsir usûlü de tefsir ilmi kadar önem arz eder. Ayrıca çağdaş tefsir usulünün en temel görevi, Kur'an'ın estetik güzelliği, edebî üstünlüğü ve belagatinden ziyade tamamen Kur'an'ın anlaşılmasına matuf olmalıdır.

Burada onun Kur'an'ın dış görüntü ve estetik unsurlarından ziyade içeriğini öncelediği

anlaşılmaktadır.

İslam'ın ilk devirlerinde içtihat noktasında yaygın bir anlayışın bulunduğunu ifade eden Fazlurrahman, İmâm Şafî (ö. 204) ve sonrasında içtihat kapısının kapandığını ve Müslümanların geri kalmalarının bir nedeninin de içtihat ve icmâ kurumlarının geliştirilememiş olmasından kaynaklandığını savunmaktadır.

Ona göre, İslam dünyası, gelenek konusunda çok katı davranması nedeniyle onu tenkit etmeye yönelik her tutuma şüpheyle yaklaşmıştır. Gerek kendi içinden çıkıp gerekse bu geleneği tenkit eden birileri ortaya çıktığında, kolayca onu “hain”, “baticı”, “batının sözcüsü” ve “yerli şarkiyatçı” olarak nitelendirmiştir.

Aynı zamanda söz konusu yaklaşımlarıyla zuhur eden İslam modernistleri İslam'ı batı terminolojisi içerisinde tanımlayan kötü niyetli kişiler olarak da yaftalanmışlardır. Böyle bir suçlamayla birlikte bu yaklaşıma kuvvet kazandıran geniş ve güçlü muhafazakâr psikolojinin de Müslüman modernistin pek çok hususta elini kolunu bağlayan bir unsur olarak belirlediğini söylemek mümkündür.

Dolayısıyla ona göre bir bakıma İslam düşüncesi eleştiriye açık olmalı ve bu tip yaklaşımlar bir zenginlik olarak görülmelidir. İslam dünyasının gelenek konusunda ki katı tutumları sebebiyle içtihat ve icma kurumları geliştirilmeyerek bu katı tutumun Müslüman modernistlerin hür düşüncelerine engel teşkil ederek Müslümanların batı karşısında geri kalmalarında büyük bir rol oynamıştır.

Fazlurrahman'a göre, dini maksatlara hizmet ederken, İslami yöntemler çerçevesinde felsefi ve teolojik aktiviteden bahsettiği İslami entelektüalitede, hür ve bağımsız çalışmalar yapmak ve bu yolda bir yenilenmenin kapısını açmak aslında farz-ı kifayedir.

Elbette bütün Müslümanların İslami inançtan farklı ve bağımsız olarak orijinal rasyonel düşünceye angaje olmalarını bekleyemeyiz. Ancak İslami birikimin böylesi bir rasyonellik düzleminde yeniden düşünülmesi de bir esastır, bu yüzden de bazıları onu yapmak zorundadır.

Bu noktada kendisi de başta olmak üzere İslam düşüncesine yeni bir bakış açısı getirmenin bir bakıma din nazarında zorunluluk olduğunu ifade etmiştir.

Fazlurrahman'ın bir diğer görüşü sünnete ilişkindir. Ona göre, “Hadis metinlerinin çoğu, ilk nesil Müslümanların sünnet-içtihat süreci içerisinde getirdikleri yorumlarından başka bir şey değildir.

Diğer bir ifadeyle, ilk devirlerin yaşayan sünneti hadis aynasında yansımıştı. Ancak bunlara, gerekli raviler silsilesi eklenmişti. Fakat aralarında önemli bir fark vardı: Sünnet, davranışa yönelik kuralları amaçlayan temelde pratik bir olgu iken; hadis, sadece hukuki içtihatların değil, aynı zamanda dini inanç ve ilkelerin de aracı haline gelmişti.”

Dolayısıyla Fazlurrahman'a göre hadis bilimi, eğilim noktasında genişlemeye yönelik olup yeni durumlarda karşılaşılan yeni sorunlara çare bulabilmek için sürekli yeni hadisler bulup ortaya koymak zorundadır.

Öncelikle ilk devirlerde yaşayan sünnet anlayışını yeniden oluşturmak gerekmektedir. Ardından bu anlayışa dayanarak günümüzde uygulanabilecek canlı bir “yaşayan sünnet”i yani Peygamber döneminde ki uygulamaların ilk dönemde ki fakihler tarafından yorumlanıp bir kültür oluşturması gibi ondan sonra gelen neslin de ortaya çıkartmak zorunda olduğunu belirlemektedir.

Ancak bütün bunlar elbette Kur'an'dan bağımsız olarak yürütülemez. Bu nedenle aynı metodolojik tahlil Kur'an'ı anlamak için de uygulanacaktır.

Fazlurrahman bu ifadelerinde gerek Kur'an ilimlerinde gerekse hadiste uygulanacak metodolojik tahlillerle İslam dünyasına yaşayan İslam'ı anlatmak gerektiğini vurgulanmaktadır.

Fazlurrahman, İslamın ilk yüzyılında kullanıldığı şekliyle geçerli olan orijinal sünnet kavramını yeniden canlandırmaya çalışmıştır. Şayet bu gerçekleşirse ona göre, gerek hukuki gerekse felsefi bir kuram veya öğretinin geliştirilmesinde Nebevi Gelenek (sünnet) yine uygun bir kaynak olarak kullanılabilir.

Ancak başta da belirttiğimiz üzere, ona göre, bir kuram veya öğreti, ancak bir bütün olarak “Kur'an ve Sünnet'in öğretilerinden çıkarıldığı ölçüde İslami” olacaktır. Bu bağlamda sünnete uygulanan fikri metodolojik çabanın bir benzerini, Kur'an'ı anlamak için de uygulamak gerekmektedir.

Bu ifadeler aslında dini nasların Hz. Peygamber devrindeki anlayışa dayanan yeni bir kuramla topluma sunulmasını içermektedir.

Fazlurrahman, sünnetin bağlayıcılığı hususunda gelenekçilerle aynı düşüncede olmasına karşın hadis literatürüne giren bilhassa hukuk, ahlak, siyaset, iktisat gibi hususlara ilişkin pek çok hadisin lafız itibarıyla Hz. Peygamber'e ait olmayıp aslında çağın meselelerine çözüm sunmak için üretilen veya “formüle edilen” ve bir tür içtihat değeri taşıyan ifadeler olduğunu savunmuştur.

Söz konusu görüşleri, gerek hadis ilminde titiz çalışmalarla ortaya konulan kriterleri

önemsemediği gerekse İslâm'a ait dinî ve sosyal müesseselerin tamamını tehlikeye düşürdüğü gerekçe gösterilerek muhafazakâr çevrelerce tepkiyle karşılanmıştır.

Bunun yanı sıra bankacılık, faiz ve ribâ, zekât, ceza hukuku, aile hukuku, aile planlaması, kadın hakları, miras hukuku, mekanik kurban kesimi, namaz vakitlerinin sayısı gibi hususlarda geleneksel yaklaşım ve uygulamaları sürdürmek yerine ilk iki asırda olduğu gibi mevcut ihtiyaçlar, sosyal gelişme ve değişimler dikkate alınarak yeniden Kur'an'a dönülmek suretiyle onun sosyal ve ahlâkî maksatları çerçevesinde çözümler sunmak gerektiğine ilişkin düşünceleri de muhaliflerince tepkiyle karşılanmıştır.

Kur'an'ın formel yapısını reddettiği, İslâm'ın uygulanmasına ilişkin tarihî tecrübe ve birikimi hiçe saydığı ve neticede dinde reform yapmak istediği eleştirilerine maruz kalmıştır.

Bu nedenle Cemâat-i İslâmî'nin lideri Mevdudî, Karaçi vaizi İhtişâm el-Hak, meclis üyesi Mevlevî Ferîd Ahmed, Dawn gazetesi editörü Eltaf Hüseyin gibi ünlü kişiler yaptıkları açıklamalarla Fazlurrahman'ın görüş ve önerilerini tenkit ve protesto etmişlerdir.

Buna karşılık dönemin Devlet Başkanı Muhammed Eyüp Han olmak üzere pek çok din âlimi, siyaset bilim ve fikir adamı onun yanında yer alsalar da siyaset alanına da taşınan bazı yoğun aleyhte gösteri ve tehditlerinin Fazlurrahman'ı doğduğu topraklardan uzaklaşmaya mecbur ettiği anlaşılmaktadır.

Bir diğer ifadeyle onun hadis literatüründe yer alan ve Hz. Peygamber'e ait olmadığını iddia ettiği sözler nedeniyle kendi toplumunda eleştiri ve tehditlere maruz kaldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç

Fazlurrahman yenilik konusunda Pakistanlı İslam Âlimi Muhammet İkbâl'in düşünceleriyle aynı noktada olup İslam dünyasının bir yeniliğe ihtiyacı bulunduğunu belirtmektedir. Bu yenilik ise, İslam'ı yeniden düşünme ve yeniden hayata yansıtma faaliyeti olan İslamcı bir yenilikle mümkündür.

Bu, Batı'nın körü körüne taklidi ve Batı'nın her yaptığına hayranlıkla kabul edilmesiyle değil, İslamiyet'in manevi ruhu ile Batı ilminin uyumlu bütünleşmesiyle gerçekleşebilir. Bir diğer

Fazlurrahman'ın Hayatı, Eserleri, İslam Düşüncesine Etkileri

ifadeyle söz konusu düşünürler, kendi köklerinden bir hareket ve Batı ilminin bir araya gelebileceğini vurgulamaktadır.

Fazlurrahman'ın temel İslâmî meselelere ilişkin değerlendirmelerinin, gelenekçi anlayışla örtüşmeyen görüşlerinin farklı İslam ülkeleri ve bazı Batılı bilimsel çevrelerde ilgiyle takip edildiğini görmekteyiz.

Fazlurrahman modernizmi zaman zaman eleştirmesine, “modern üniversitelerde yetişen ve bir İslâm âlimi olmayan modernistleri geçmişi sağlıklı bir şekilde yorumlayacak güçte görmemesine, tam olarak bir laiklik saydığı modern Batıcılığa karşı çıkmasına rağmen kendi görüşlerinin de bazı hususlarda modernizmle, çoğu yerde Batıcılıkla çakıştığı ve bu yüzden modernist ve Batı taklitçisi olmakla suçlanmaktan kurtulamamıştır.

Bu noktada Kur'an'ı bir vahiy ürünü olarak tartışmasız bir şekilde kabul etmekle beraber Hz. Peygamber ve Kur'an arasındaki ilişkinin hâricî ve mekanik olmayıp kalp ile anlam ilişkisi olduğunu, bir diğer ifadeyle vahyin mana itibarıyla Resûl-i Ekrem'in kalbine indiği, onun dili ve sözcükleriyle ifadeye döküldüğü şeklindeki yaklaşımı açıkça, “Kur'an hem mâna hem de lafız bakımından Allah kelâmıdır.” şeklinde ifadesini bulan geleneksel anlayışla çelişmiştir.

Dolayısıyla onun vahiy görüşü, “Kur'an, Allah ve Hz. Muhammed'in ortaklaşa meydana getirdikleri bir eserdir.” şeklindeki yorumları neredeyse Kur'an'ın inkarına bile kapı açabilen yaklaşımlar olarak eleştirilmiştir.

Bu noktada ona göre Kur'an vahiy ürünü olmakla birlikte Hz. Peygamber diliyle topluma aktarıldığını ifade etmesinin kendi dönemindeki kelam anlayışı içerisinde kabul görmeyen bir tavra neden olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Açıkgenç, Alparslan. “İslami Uyanış ve Yenilikçilik Düşünürü: Fazlurrahman'ın Hayatı ve Eserleri (1919-1988)”. İslami Araştırmalar Dergisi 4/4 (Ekim 1990): 236- 245

Albayrak, Ahmet. “İkbal'de Dinamik İnsan Anlayışı”. Divan Dergisi 5 (1998): 242

Anay, Harun. “Felsefe”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12: 320. Ankara: TDV Yayınları 1995.

Arpaguş, Hatice Kelpetin. Fazlurrahman’a Göre Allah ve İnsan. İstanbul: Çamlıca Yayıncılık, 2010.

Aydın, Mehmet S. “Fazlurrahman ve İslam Modernizmi”, İslami Araştırmalar Dergisi 4/4 (Ekim 1990): 279

Çiftçi, Adil. Fazlurrahman İle İslam’ı Yeniden Düşünmek. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.

Demirkol, Bekir. “Kısa Otobiyografi (Fazlurrahman)”. İslâmî Araştırmalar Dergisi 4/4 (1990): 229

Fazlurrahman Ansarî. İlimden Felsefeden Dine. çev. Kemal Kuşçu. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1967.

Fazlurrahman. İslâm. çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

Fazlurrahman. Kısa Bir Hikâyem-İslâmî Yenilenme Makaleler III. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Fazlurrahman. “Some Key Ethical Concepts of The Qur’an”, Journal of Religious Ethics 11/2 (1983).

Fazlurrahman'ın Hayatı, Eserleri, İslam Düşüncesine Etkileri

Fazlurrahman. "The Impact of Modernity of Islam". Islamic Studies. 5/2 (June 1966).

Fazlurrahman. "The Status of the Individual in Islam". Islamic Studies. 5/4 (1966).

Fazlurrahman. Ana Konularıyla Kur'an. çev. Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.

Fazlurrahman. İslam Geleneğinde Sağlık ve Tıp. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Fazlurrahman. İslam ve Çağdaşlık. çev. Hayri Kırbaşoğlu-Alparslan Açıkgenç, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.

Fazlurrahman. Islamic Methodology in History. İslamâbâd: Islamic Research Institute, 1984.

Fazlurrahman. İslâm'da İhya ve Reform. çev. Fehrullah Terkan. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.

Fazlurrahman. İslami Yenilenme Makaleler I. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.

Fazlurrahman. İslâmî Yenilenme Makaleler II. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.

Fazlurrahman. İslâmî Yenilenme Makaleler III. çev. Adil Çiftçi. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2002.

Fazlurrahman. “Kısa Otobiyografi (Fazlurrahman)”, çev. Bekir Demirkol, İslami Araştırmalar Dergisi 6/4 (Ankara 1990).

Kara, İsmail. Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler I. İstanbul: Risale Yayınları, 1986.

Korlaelçi, Murtaza. “Din Felsefe Etkileşimi”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 39/1 (1999): 70

Kotan, Şevket. “Fazlurrahman’ın İctihad Teorisi”, Milel ve Nihal İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi 5/2 (Mayıs-Ağustos 2008): 93

Schimmel, Annemarie. Çağın Mevlana’sı Muhammed İkbâl. çev. Senail Özkan. İstanbul: Kırkambar Kitaplığı, 2001.

Sifil, Ebubekir. “Hadis Tarihi Bağlamında Bir Fazlurrahman Eleştirisi”. Fazlurrahman’ı Doğru Anlamak. Haz. Ahmet Tahir Dayhan. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2011.

Taylan, Necip. İslam Düşüncesinde Din Felsefeleri. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 1994.

Tümer, Günay. “Çeşitli Yönleriyle Din”. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 28/1 (1987): 220

Türer, Celal. Muhammed İkbâl’de Din Felsefesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes

Fazlurrahman'ın Hayatı, Eserleri, İslam Düşüncesine Etkileri

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,1992.

Uyanık, Mevlüt. “Muhammed İktbal'e Göre Çağdaşlık Kavramı”, İslami Araştırmalar Dergisi 7/1 (Kış Dönemi 1993-1994): 89-93

Yazođlu, Ruhattin. “Müslüman Bir Aydın Olarak Fazlurrahman”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 15 (2001): 311